

راهبردهای جمهوری اسلامی ایران برای شفافیت و مبارزه با فساد با رویکرد جامعه‌شناختی

مجید درودیان^۱، امیرحسین خلیج معصومی^۲، عیسی خیری^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۹

چکیده:

مسئله فساد و انواع آن در ایران طی چند دهه‌ی اخیر به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، یکی از دغدغه‌ها و محورهای تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری حاکمیت و دولت در زیرمجموعه‌های اداری و سازمانی خود بوده است؛ این موضوع زمانی حیاتی می‌شود که اساسا انقلاب اسلامی مقاومت و مبارزه‌ای بود برای مقابله با فساد در دوران رژیم پهلوی؛ هر جا فساد قاعده مند شده باشد، نهادها، قوانین و ضوابط رفتاری با الگوهای نا درست دیوانسالاران و کارگزاران دولتی مفسد تطابق می‌یابند. به همین منظور دولت تلاش خود را معطوف به این کرده است تا سطح فساد به ویژه در نوع اداری آن را کاهش دهد. به همین منظور مقاله حاضر تلاش دارد در چارچوب این موضوع به این سؤال بپردازد که شاخصه اصلی سیاست‌ها و راهبردهای موجود در کشور برای مبارزه با فساد چیست؟. در مقام فرضیه و در پاسخ به سؤال اصلی باید گفت اتخاذ تدابیر قانونی، جرم انگاری و پیوستن به کنوانسیون‌های مبارزه با فساد اداری و ارتقای سلامت اداری از طریق افزایش مشارکت مردمی در نظارت بر رفتار مدیران، افزایش شفافیت و پاسخگویی و تقویت زیرساختهای دولت الکترونیک از راهبردهای جمهوری اسلامی ایران به منظور مبارزه با فساد اداری بوده است. این مقاله با روش توصیفی- تحلیلی تدوین شده است و داده‌های آن به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری گردیده است.

واژگان اصلی: مبارزه با فساد، شفافیت مالی، فساد اداری، سلامت اداری، رویکرد جامعه‌شناختی

۱. گروه حقوق، واحد بین‌الملل کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، جزیره کیش، ایران

۲. استادیار، دانشکده حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

majidgolparvar535@gmail.com

۳. دانشیار، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران

مقدمه

فساد یک موضوع عمده در جهان در حال توسعه و توسعه یافته است؛ و اساساً می‌توان گفت یک مساله جهان‌شمول است. در اهمیت تأثیرات فساد همین بس که «یکی از دلایل اصلی سقوط نظام‌های سیاسی، مساله فساد و عمومی شدن آن در میان حاکمان و حتی مردم عادی بوده است» (محمودی و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۰-۶۱). مطالعات تجربی مقایسه بین کشورها تأثیرات منفی فساد را بر روی رشد و کارآمدی را تأیید کرده‌اند؛ از جمله طیف گسترده‌ای از پیامدهای منفی برای سرمایه‌گذاری اقتصادی (Habib & Zurawicki 2002، Mauro 1995)، رشد اقتصادی (Glaeser & Saks 2006)، مشروعیت نهادهای سیاسی (Anderson & Tverdova، Seligson 2002)، سطح مخارج اجتماعی (Delavallade 2006) و جمع‌آوری مالیات (Mungiu-Pippidi 2013) و سطح نابرابری اجتماعی (You & Khagram 2005).

از منظر جامعه‌شناختی، فساد از نفع شخصی می‌آید. واضح است که تفاوت‌های ظرفیتی در فرهنگ‌ها و ارزش‌های بنیادین در همه‌ی جوامع وجود دارد؛ اما یک محرک انسانی وجود دارد که در توصیف تجربیات متنوع کشورهای مختلف هم جهان‌شمول است و هم نقش محوری دارد. آن محرک «نفع شخصی» است؛ که شامل منافع رفاهی خانوادگی فرد و گروه هم‌شان اوست. برخی این محرک را حرص و آز می‌خوانند و اقتصاددانان آن را حداکثر کردن مطلوبیت می‌نامند (راغفر، ۱۳۹۲: ۲۹۳). اما عنوان هر چه باشد فساد، از ترجیح منافع و اولویت‌های شخصی بر منافع سازمان‌نشأت می‌گیرد. از سوی دیگر تمامی دولت‌ها، کنترل توزیع اعانات یا منافع ارزشمند و انجام مخارج و هزینه‌های سنگین را در اختیار دارند. توزیع این منافع و هزینه‌ها عموماً تحت کنترل مقامات دولتی است که حائز قدرت صلاح‌دیدگی هستند و تعیین مصلحت‌ها در اختیار آنهاست. اشخاص و بنگاه‌ها و یا گروه‌هایی که انتظار برخورد ویژه و خاص از سوی ادارات و نهادها را با خود دارند ممکن است برای به دست آوردن آن حاضر باشند مبالغ یا منافع را بپردازند. این مبادلات، مبادلات فاسدی هستند که اساساً چون به صورت غیرقانونی به عناصر دولتی و با هدف کسب منافع یا اجتناب از هزینه‌ای پرداخت می‌شوند. وجود فساد علامتی است که نشان می‌دهد ایراد و عیبی در مدیریت دستگاه‌ها و سازمانهای دولتی وجود دارد. در جایی که فساد اداری وجود دارد، نهادها که به منظور تعیین روابط متقابل بین شهروندان و دولت طراحی شده‌اند برای ثروتمندشدن و تدارک منافع برای افراد و گروه‌های ذینفع مورد استفاده قرار می‌گیرند (آکرمن، ۱۳۸۵: ۶۳). طی آمار منتشرشده توسط سازمان شفافیت بین‌الملل از وضعیت ادراک از فساد کشورهای جهان در سال ۲۰۲۲، کشور ایران در

رتبه ۱۴۷ از ۱۸۰ کشور قرار دارد. امتیاز ایران در این شاخص ۲۵ بوده است (Corruption Perceptions Index, 2022). رتبه ایران نشان می‌دهد که فساد اداری یکی از چالش‌های مهم دولت است؛ حاکمیت و دولت در تلاش بوده است تا با اتخاذ راهبردها و اقدامات و سیاست‌های متعدد سطح این فساد را کاهش داده و از تأثیرات منفی آن بکاهد. به همین منظور در این مقاله تلاش شده است تا این اقدامات مورد بررسی قرار گیرد. سؤال اصلی مقاله بدین ترتیب است: شاخصه اصلی سیاست‌ها و راهبردهای موجود در کشور برای مبارزه با فساد اداری چیست؟؛ در مقام فرضیه و در پاسخ به سؤال اصلی باید گفت اتخاذ تدابیر قانونی، جرم‌انگاری و پیوستن به کنوانسیون‌های مبارزه با فساد اداری و ارتقای سلامت اداری از طریق افزایش مشارکت مردمی در نظارت بر رفتار مدیران، افزایش شفافیت و پاسخگویی و تقویت زیرساخت‌های دولت الکترونیک از راهبردهای جمهوری اسلامی ایران به منظور مبارزه با فساد اداری بوده است. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده است و داده‌های آن به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری گردیده است.

۱. پیشینه تحقیق:

با توجه به اهمیت راهبردی موضوع فساد اداری، و تأثیرات منفی آن بر کارکرد دولت ادبیات مبسوط و مفصلی در مطالعات اقتصادی، جامعه‌شناختی، سیاسی و حقوقی و فرهنگی تدوین شده است. در ادامه به برخی از مهمترین این آثار اشاره می‌شود.

آکرمن (۱۳۸۵) در کتاب مشهور خود «فساد و دولت؛ علتها، پیامدها و اصلاح» شیوه‌های مختلف بروز فساد دولتی، حوزه‌هایی در دولت که در آن‌ها فساد آسان‌تر پدید می‌آید و رشد می‌کند، و نیز ارتباط میان ساختار سیاسی دولت و درجه‌ی فسادپذیری آن بررسی نماید و تلاش کرده است تا هریک از این مباحث را، با مثال‌های متعددی درباره‌ی چرایی و چگونگی بروز فساد در دولت همراه کند.

خلج معصومی و درودیان (۱۴۰۲) در مقاله «پیشگیری از فساد و تأثیر آن بر روی سلامت اداری در ایران» بر روی مساله الزامات جلوگیری از فساد اداری در ایران متمرکز شده‌اند. نویسندگان در این مقاله نتیجه گرفته‌اند که برای حذف یا کاهش فساد باید روش‌های پیشگیرانه فردمدار، پیشگیری محیطی و موقعیت مدار با تأکید بر فرهنگ عمومی در سطح دولت مورد اتخاذ قرار گیرد.

پروین و عامری (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «کاربست اصول حکمرانی خوب در گذر از چالش‌های مبارزه با فساد اداری در ایران» نتیجه گرفته‌اند که پیاده‌سازی و گسترش دولت الکترونیک در

راستای افزایش پاسخگویی و شفافیت در دستگاه اداری، قادر است فساد اداری در ایران را کاهش دهد. عزیززاده ساروکلاپی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «سیاست دولت خاتمی و احمدی‌نژاد در مبارزه با فساد اداری براساس مدل سیستمی»، سیاست‌های دولتهای هفتم تا دهم را در باب مبارزه با فساد اداری را مورد بررسی قرار دادند و نتیجه گرفته‌اند که سیاست‌های مبارزه با فساد اداری در دولت خاتمی متفاوت از سیاست دولت احمدی‌نژاد، تعامل و تأثیرپذیری بیشتری از عوامل سیاسی و اجتماعی داشته و موفق‌تر بوده است.

راز و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی فساد اداری و سازوکارهای کاهش آسیبهای اجتماعی ناشی از آن در ایران» به عوامل موثر سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اداری در گسترش فساد اداری در ایران پرداخته‌اند. نویسندگان به کاربست نظام مند کردن رویه فرهنگ سازمانی براساس رویکردهای جامعه‌شناختی با هدف کاهش فساد اداری تأکید دارند.

نورایی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله خود تحت عنوان «بررسی تطبیقی رویکردهای پیشگیرانه از فساد در قوانین ایران و سوئد» به این نتیجه رسیده‌اند توجه به قوانین در ایران به حوزه پیشگیری از فساد و شاخصهای آن غیرسیستماتیک و نارسا بوده است در حالی که در سوئد توجه و احترام به اصول یادشده سابقه‌ای سه قرنی داشته و چارچوب نظام‌مند و دقیقی در اجرا و تضمین این شاخص-ها وجود دارد.

گودرزی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله خود با عنوان «الگوی پیشگیری از چالش فساد به عنوان یکی از چالشهای بزرگ حکومت بعد از پیروزی انقلاب اسلامی» بر موضوع فساد در نهاد شهرداری تهران متمرکز شده‌اند و تلاش داشته‌اند با رویکرد داده بنیاد به ارائه الگویی برای کاهش و در نهایت پیشگیری پایدار فساد در این نهاد عمومی پرداخته‌اند.

چمانی جوجاده و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله خود با عنوان «بررسی عدالت اجتماعی و تاثیر ادراک آن بر ادراک فساد در جامعه ایران (مطالعه موردی شهروندان شهرستان ساری)» به دنبال پاسخ به این سؤال بوده‌اند که چه رابطه‌ای بین ادراک عدالت اجتماعی و ابعاد آن با ادراک فساد و ابعاد آن میان شهروندان شهر ساری وجود دارد؟. مقاله به این نتیجه رسیده است که بین ابعاد متغیر ادراک عدالت با متغیر ادراک فساد رابطه معناداری وجود دارد.

بررسی آثار متعددی که در این حوزه وجود دارد نشان می‌دهد که عمده‌ی این آثار به عوامل و زمینه‌های گسترش فساد اداری و تأثیرات این نوع از فساد بر روی کارآمدی دولت و زیرمجموعه‌های

آن پرداخته‌اند. به همین منظور پژوهش حاضر با توجه به فضای حاکم بر ادبیات مذکور، از این نوآوری برخوردار است که تأکید و تمرکز خود را بر اقدامات و سیاست‌های ضد فساد اداری در ایران گذاشته است.

۲. چارچوب نظری: فساد اداری: اصول و مبانی

یک تعریف ساده و پرکاربرد که توسط شفافیت بین‌الملل، بانک جهانی و وزارت دادگستری ایالات متحده استفاده می‌شود، این است که فساد «سوء استفاده از موقعیت عمومی برای منافع خصوصی» است. یک مثال کلاسیک این است که یک پیمانکار بخش خصوصی به یک مقام دولتی رشوه می‌دهد تا او را وادار به اعطای قرارداد کند. بنابراین، فساد اغلب به عنوان یک مشکل اصلی/عامل/مشتری (PAC)^۱ در نظر گرفته می‌شود که در آن عامل، مقام فاسد، در نتیجه تبانی با شخص ثالث، مشتری، نتیجه‌ای کمتر از حد مطلوب را به مدیر اصلی می‌رساند. تمرکز در بسیاری از ادبیات مربوط به این تعریف بر رفتار مقامات فاسد است. برخی از محققان، تعریف محدودتری را که به مدل PAC نزدیک‌تر است، پیشنهاد کرده‌اند. به عنوان مثال، جامعه شناس دیوید جانکسیکس (۲۰۱۴) چهار عنصر مفهومی کلیدی را برای تعریف فساد پیشنهاد کرده است:

- پول، کالا یا سایر منابعی که به یک سازمان تعلق دارند در عوض به شکلی مخفیانه مبادله می‌شوند که به نفع یک یا چند نفر باشد که مالک رسمی آن نیستند.
- حداقل یکی از طرف‌های فاسد با سازمانی که منابع از آن استخراج می‌شود، روابط قراردادی رسمی دارد.
- فساد بین دو یا چند طرف فاسد اتفاق می‌افتد. یک طرف است که منابع را می‌فروشد و طرف دیگری که آن فرد را بابت آنها جبران می‌کند.
- یک عمل فاسد همیشه انحراف از قواعد یا انتظارات اجتماعی است، البته نه الزاماً قانونی (Jancsics, 2014: 358-372).

در جهت مخالف، دیوید بیتام، نظریه‌پرداز سیاسی (۲۰۱۵) به دنبال گسترش این تعریف به «تحریف و براندازی قلمرو عمومی در خدمت منافع خصوصی» است (Beetham, 2015: 41). وی این نکته اشاره می‌کند که شیوه‌های مختلف در بریتانیا - و به طور ضمنی در سایر جوامع غربی

¹ principal/agent/client (PAC)

نیز - «به طور سیستماتیک به نفع مجموعه محدودی از منافع خاص به قیمت منافع عمومی‌تر است I؛ این شیوه‌ها باعث ایجاد پول می‌شود... یکی از عوامل تعیین‌کننده اصلی سیاست‌های عمومی، حتی اگر پول مستقیماً در جیب خود صاحبان منصب‌ها نباشد» (Beetham, 2015: 41). به عنوان مثال می‌توان به دستگیری تنظیم‌کننده‌ها و مقامات دولتی توسط بخش شرکت‌ها و مشاوران آن، دلالان بین دولت و کسب‌وکار، دسترسی ترجیحی به وزرا و مقامات توسط افراد ثروتمند و قدرتمند، و تامین مالی شرکت‌ها از احزاب سیاسی و دفاتر خصوصی سیاستمداران در ازای به نفع اشاره کرد. برخی از این نمونه‌ها در یک رویکرد PAC قرار می‌گیرند، اما مشخص نیست که همه آنها، مزایایی برای مقامات رسمی فاسد دارند. گسترش مشابهی توسط لسیگ (۲۰۱۱، ۲۰۱۳) پیشنهاد شده است، که فساد نهادی را چنین تعریف می‌کند: «زمانی که یک نفوذ سیستمی و استراتژیک وجود داشته باشد که قانونی یا حتی در حال حاضر اخلاقی باشد، که اثربخشی مؤسسه را با منحرف کردن آن از هدف یا هدفش تضعیف می‌کند. تضعیف توانایی آن برای رسیدن به هدفش...» (Lessig, 2013: 553). ابهامات زیادی در این تعاریف وجود دارد: دقیقاً آنچه به عنوان سوء استفاده در نظر گرفته می‌شود ممکن است از جامعه یا زمینه‌ای به جامعه دیگر متفاوت باشد. گرانووتر (2007) استدلال می‌کند که «از آنجایی که تعریف رفتار به عنوان «فاسد» مستلزم قضاوت در مورد اینکه چه رفتاری مشروع و مناسب است، یک جزء جامعه‌شناختی تقلیل‌ناپذیر وجود دارد که به طور شگفت‌انگیزی توجه جامعه‌شناختی کمی به آن داده شده است» (Granovetter, 2007: 166).

برخی از محققان در عوض پیشنهاد کرده‌اند که اصطلاحاتی مانند سوء استفاده از موقعیت عمومی باید با مفهوم بی‌طرفی در اجرای سیاست‌های عمومی جایگزین شود (Rothstein 2011; Uslaner & Rothstein 2012: 6). این دیدگاه که متأثر از نگاه وبری است، بیشتر در مورد نحوه رفتار مقامات دولتی است که نهادهایی مانند بانک جهانی در واقع از آن حمایت می‌کنند. در حمایت از این رویکرد، برخی از محققان (Rose & Peiffer, 2015) استدلال کرده‌اند که اکثریت مردم در اکثر نقاط جهان رشوه‌خواری را غیرقابل قبول می‌دانند و مسائل مربوط به نسبی‌گرایی فرهنگی اغراق‌آمیز شده است. اما در این مقاله منظور از فساد اداری به «سوءاستفاده از قدرت برای کسب منفعت شخصی یا منافع گروهی [گفته می‌شود] که توسط مقامات دولتی در آن به طور نادرست و غیرقانونی با سوءاستفاده از قدرت عمومی محول شده به آنها، خود و نزدیکانشان را غنی می‌سازند» (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۴۹-۲۲۷).

۳. فساد در ایران تصادف یا سیستم؟

در نظام اداری که فساد سازمان یافته وجود دارد، سرمایه گذاران می دانند به چه کسانی رشوه دهند و چه چیزی در قبال رشوه به دست آورند و اطمینان دارند که مجوزهای لازم را برای بنگاههای خود اخذ می کنند. فساد سازمان یافته، هنگامی اتفاق می افتد که وجه (رشوه) مورد نیاز و دریافت کننده آن، معین است و پرداخت وجه، موجب تضمین اجرای سفارش مورد نظر رشوه دهنده میشود. برخی چنین استدلال می کنند که فساد سازمان یافته ضرر کمتری دارد، چون در چنین نظامی، یک دیوان سالار فاسد، سهم کاملاً معینی از سود بنگاه را طلب میکند و نفع او در موفقیت بنگاه است. در فساد فردی، سرمایه گذاران باید به چندین مقام رسمی رشوه بدهند و ضمانتی هم نیست که با تقاضای رشوه بیشتری رو به رو نشوند و مجوزهای لازم نیز تهیه شود. فساد سامانه ای، یعنی فسادی فراگیر، سازمان یافته و گسترده در کلیه سطوح مختلف دولت که مأموران دولتی و سیاستمداران هر دو به نحوی یکسان تقریباً در تمام دستگاه های دولتی در آن مشارکت دارند. فساد سامانه ای، در واقع پدیده ای سیاسی است که در لوای آن، کارگزاران و عمال دولتی با سوءاستفاده از موقعیت اداری، برای انتقال منافع و عواید نامشروع به خود و وابستگانشان، برنامه ریزی می کنند. فساد در سطح کلان با فساد در سطح خرد کاملاً متفاوت است؛ به گونه ای که فساد دولتمردان، وزرا و کارمندان عالی رتبه را فساد کلان و فساد کارمندان جزء، مثل افراد پلیس و مأموران گمرگ را فساد خرد می گویند. کنترل فساد کلان، مقدم بر فساد خرد است؛ زیرا بدون کنترل فساد کلان، امیدی به حل مشکل فساد خرد نیست. فساد کلان، فسادی است که توسط مقامات رده بالای اداری به صورت گروهی، شبکه ای با مبالغ قابل توجه صورت می گیرد. مرتکبان این نوع فساد، جزء گروه مجرمان «یقه سفید» و از صاحبان زر و زور هستند و با آنکه زیانها و خسارات غیرقابل جبرانی بر پیکر اجتماع وارد می سازند، کمتر تحت تعقیب و مجازات دستگاه عدالت قرار میگیرند. این گروه با برخورداری از «توان توجیه» یا «حمایت» یا «امکان فرار» اصولاً مصون از تعقیب می مانند. مطالعات نشان می دهد که در کشورهای مختلف، فساد اداری در رده های میانی و پایینی نظام اداری تا حد زیادی به میزان فساد در بین سیاستگذاران و کارمندان عالی رتبه، بستگی دارد. چنانچه قسمتی از هیأت حاکمه، فاسد باشد برای دستیابی به درآمدهای فاسد از یک سو به کمک مدیران میانی، نیازمند است و از سوی دیگر، ناچار است نهادهای نظارتی و حسابرسی، مطبوعات و نقش مراجع قضایی را تضعیف کند. در واقع، این گروه با بسط وظایف دولت در زمینه های مالی، تنظیم بازار و نظارت بر آن و تصدی

خدمات مهم و نیز حذف یا تضعیف رقابت اقتصادی، درصدد برخوردند آمد که جریان منافع و عواید نامشروع را از طریق مجاری رسمی به مسیر دلخواه هدایت کنند.

۴. راهکارها و شرایط پیشگیری از جرایم و تخلفات اداری در ایران

پیش‌گیری از جرم و تخلف اداری تا حد زیادی به ارتباطات دقیق بین ارکان قدرت اداری ارتباط دارد.

۱-۴ ارتقای دادگاه‌های عمومی کیفری

دادگاه‌های عمومی کیفری تا سر حد ممکن تلاش کرده‌اند تا رویه‌های بهتری را برای خویش ایجاد کرده و مستقل از دولت در این خصوص رأی دهند. این مورد فوق‌بیانگر وجود فکر و اندیشه روشنگری و دولت‌مندی به مفهوم واقعی آن است. اما بعد از تحولات و تغییرات ژرفی در نظام‌های سیاسی ایران، برای تقریبین چهل تا پنجاه سال این موضوع به فراموشی سپرده شده و دید تقدسی و الهی به حکمرانی و دستگاه حاکم داده می‌شود. (Harrison.2006:123) دلیل موضوع اهمیت آن در برنامه‌های توسعه است که مهم‌ترین نقش را در پی‌گیری و بررسی مسأله باید دید. ما در بسیاری از مقررات‌گذاری‌ها و قانون‌نویسی‌ها شاهد این موضوع هستیم که خلاء فرهنگی باعث جلوگیری از بسیاری ساختارهای مناسب و نهادسازی‌های به جا گشته و همیشه محرمانگی را اصل قرار داده و شفافیت را ارزش نمی‌داند بلکه آن را موضوعی در حاشیه می‌داند. قدرتی که از بطن جوامع آزاد شده در بسیاری جایگاه‌های قانونی به دست نیآورده و ارکان فساد همچنان به فعالیت‌های خود در چهارچوب‌های غیر همسان و شبه قانونی ادامه داده‌اند. درایت و تدبیر در جرم‌انگاری برخی رفتارهای غیر حرفه‌ای و نیز غیر قانونی و غیر اخلاقی باعث شده تا عنان در کف بسیاری از عرصه‌ها از زیر پای دست دولت‌ها در برود و کنترل اوضاع به دست مفسدین بیفتد. فساد‌های ساختاری و رفتاری و هنجاری پی در پی در دست‌گاه اداری سبب شده تا حقایق اداری گفته نشده و وضعیت به شرایط پیشا مدرن در ایران برگردد. لذا اقدام‌ها جرم‌شناسانه و کیفرشناختی تنها زمانی ممکن است که آینده‌ی افعال شکل گرفته سبب شکل‌گیری اقدامی گردد که هرگز مناسب نبوده یا زمان و مکان در آن مورد توجه قرار نگیرد. (هاشمی، ۱۳۹۸: ۳۴).

۲-۴ اتخاذ راهکارهای مبتنی بر حکمرانی خوب در مبارزه با فساد اداری

در این جا به بررسی شاخص‌های سلامت اداری می‌پردازیم. حوزه اجتماعی خود شامل چند بخش است که به ترتیب مورد بررسی قرار می‌گیرد. مراد از پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری و گزارش

دهی دستگاه‌ها پیرامون عملکردشان است. مفهوم پاسخگویی در حوزه مدیریت دولتی با مفهومی نوین یعنی پاسخگویی به شهروندان مورد توجه قرار گرفته است. خاستگاه اصلی مفهوم پاسخگویی در حوزه حاکمیت سیاسی و اداری، پرهیز از استبداد و روی آوری به مشروعیت بوده است. پاسخگویی، شفافیت و یکپارچگی سه مفهوم مرتبط به هم می‌باشند که روابط میان کنشی دارند و از چندین جنبه مورد بحث قرار می‌گیرد:

- ۱- از جنبه قوانین و مقررات و لزوم شفاف سازی آن
- ۲- از جنبه تداخل و دوباره کاری که باعث عدم شفافیت و پاسخگویی می‌شود
- ۳- از جنبه ریشه‌های تاریخی عدم پاسخگویی دستگاه‌ها به مردم
- ۴- از جنبه لزوم تغییر نگرش مسئولان از حاکم بودن به خدمت‌گذار بودن و پاسخگویی
- ۵- توانایی‌های لازم برای پاسخگو بودن
- ۶- راهنمای پاسخگویی مجریان
- ۷- راهبرد کاهش ارتباط مستقیم با کارکنان
- ۸- لزوم مستند سازی روشها و رویه‌ها برای ارائه خدمت به مردم و پاسخگو بودن در مقابل آن (نوربخش، ۱۳۹۴: ۹۸)

عدم پاسخگویی توسط سازمانها و افزایش مخفی کاری در رویه‌های سازمانی، سبب سوء استفاده از قدرت و کاهش حق نظارت شهروندان بر امور می‌شود. جیمز مدیسون، چهارمین رئیس جمهور آمریکا، همواره نسبت به اهمیت موضوع پاسخگویی متذکر می‌شد که دولت مردمی که اطلاعات را در اختیار عموم، قرار ندهد و یا ابزار دسترسی به اطلاعات را ایجاد ننماید، آغازگر موضوعی مسخره و فاجعه آمیز و یا هر دو خواهد بود. شهروندان با دسترسی به اطلاعات مربوطه در یک نظام پاسخگو، می‌توانند از فعالیت‌ها و سوء تدبیرهایی که سازمانها انجام می‌دهد و ایشان با آن موافق نیستند، جلوگیری نمایند. مردم و شهروندان حق دارند بدانند متولیان و متصدیان امور در سازمانهای به چه فعالیتهایی مشغولاند، منابع مالی را چگونه صرف می‌کنند و چه قراردادهایی را، اعم از داخلی و بین‌المللی منعقد کنند. پاسخگویی با ارتقاء شفافیت فعالیتهای اداری، در کاهش فساد آن نقش بسیار مؤثری ایفا می‌کند، چرا که افزایش در شفافیت رویه‌ها، سبب افزایش مشارکت شهروندان و اطمینان از حقوق خود در نحوه اداره حکومت می‌شود. به منظور افزایش پاسخگویی و مسئولیت پذیری در نهادهای دولتی ضرورت دارد اختیارات اضافی مقامات عمومی محدود شود.

برای رسیدن به این هدف بانک جهانی توصیه‌هایی ارائه کرده است که اهم آنها عبارتند از: استانداردهای قوانین و مقررات و فرایندهای اداری، تبیین و تعریف روشن ضوابط، شفاف سازی مقدمات انجام امور و بالاخره حذف یا کاهش قوانین موازی و متداخل به منظور از بین بردن فرصت های فرار از قانون، باید فرآیندهای بوروکراتیک درونی شده و در یک جهت هدایت شوند. به علاوه، ایجاد سازوکارهای نظارت ساختاری میتواند پاسخگویی را افزایش دهد. (Nen.2009: 875)

بانک جهانی در سال ۲۰۰۹ این پیشنهاد را مطرح کرد که قدرت در بین سازمانها به نحوی توزیع شود تا از طریق نظارت متقابل رقابت آمیز بین آنها فرصت های فساد کاهش یابد. به این ترتیب ایجاد توازن قدرت بین سطوح مختلف سازمانی میتواند به منزله راهکاری برای جلوگیری از سوء استفاده از قدرت تلقی شود. از سوی دیگر یک سری تشکیلات مستقل نیز می توانند تا حدی وظیفه نظارتی اعمال کنند. فراهم کردن برخی امکانات برای شهروندان، نظیر دسترسی آنها به اطلاعاتی در زمینه تصمیم های حکومتی و مشارکت آنها در فرایندهای سیاسی هم در پیشبرد امر نظارت بسیار مؤثر است. همچنین ایجاد نظام گزارش دهی این امکان را فراهم میکند که هم کارمندان و هم شهروندان بتوانند بطور مؤثر موارد فساد را گزارش دهند. در این میان لازم است سازمان به توسعه قوانین حمایت کننده از کسانی که موارد فساد را گزارش میدهند مبادرت کند و به منظور تضمین عدم سوءاستفاده از فرایندهای جاری برای منافع شخصی اعمال غیر قانونی را به روشنی تعریف نماید. (موتمنی، ۱۳۹۷: ۴۱)

رضایت مندی مشتری، وفادار کردن مشتری، جذب و نگهداری مشتری، شناخت و جذب و حفظ مشتری، جلب اطمینان مشتری احترام و نگهداری مشتری به عبارت دیگر مشتری مداری عبارت است از تلقی مشتری از برآورده شدن خواسته ها و انتظارات او سنجش این که مشتری چه مقدار احساس برآورده شدن انتظارات خود، را دارد میزان تلقی مشتری از انتظارات خود رضایت مشتری؛ میزان تلقی مشتری از میزانی که خواسته های او برآورده شده است. صنعت بانکداری ایران به عنوان یکی از پایه های تأثیرگذار در اقتصاد کشور نقش تعیین کننده ای در فعالیت های اقتصادی کشور ایفا می کند. شکاف موجود میان صنعت بانکداری ایران و بانکداری روز دنیا بیانگر فاصله معنی دار بانکهای ایرانی با استانداردهای بین المللی است. وجود چنین شرایطی لزوم تجدید نظر در روابط بین نظام بانکداری و مشتریان به عنوان منبع اصلی درآمد و موفقیت سازمان را ضروری می سازد. مشتریان را باید دلیل وجودی سازمان به حساب آورد که بقاء و رشد سازمانها بستگی به میزان

موفقیت در تعامل با آنها می باشد. مشتریان تأمین کننده منافع مالی سازمان می باشند. لذا نه تنها شناخت نیازهای آشکار آنان، بلکه پیشینی، تعیین و هدایت نیازهای پنهان مشتریان، طراحی و اجرای برنامه های ارائه خدمات در جهت رفع این نیازها برای جذب مشتری از ارکان اساسی هرگونه فعالیت در سازمان می باشند. لذا نه تنها شناخت نیازهای آشکار آنان، بلکه پیش بینی، تعیین و هدایت نیازهای پنهان مشتریان، طراحی و اجرای برنامه های ارائه خدمات در جهت رفع این نیازها برای جذب مشتری از ارکان اساسی هرگونه فعالیت در سازمان میباشد. (ابوالحمد، ۱۳۷۶: ۳۴)

شعار معروف همیشه حق با مشتری است اگر بدرستی اجرا شود می تواند باعث کسب موفقیت در نظام بانکداری کشور میشود. بکارگیری جدیدترین روش های بازاریابی در زمینه مشتری مداری و کسب رضایت مشتری میتواند باعث موفقیت سازمانی گردد. زمانی که بتوانیم نیازهای مشتریان را نسبت به رقبای دیگر زودتر تشخیص داده و با ارائه راهکارهای مناسب مشتریان مان را زودتر از رقبای شناسایی و جذب نمائیم؛ آنگاه سازمانی موفق خواهیم بود. مدل های متنوعی برای معرفی شاخص های رضایت مشتری از یک طرف و از طرف دیگر رتبه بندی مشتریان ارائه شده است. مدل های شاخص رضایت مشتری با تمرکز بر مشتری به دنبال ارزیابی سطح تعامل سازمان با مشتری از دیدگاه مشتری می پردازد و شدت رضایت و وفاداری را از زاویه دید مشتری مورد توجه قرار میدهد. مدل های رتبه بندی مشتریان، با تمرکز بر سازمان، به دنبال بهبود کیفیت رابطه سازمان با مشتری از دیدگاه سازمان می باشد و رتبه بندی را به منظور بهبود رضایت و وفاداری مشتری از زاویه دید سازمان مورد توجه قرار می دهد. سازمانها بایستی به منظور بهبود روابط خود به مشتری هر دو دیدگاه مشتری و سازمان را مورد توجه قرار دهند ولی به نظر نگارنده با توجه به عدم تعادل در عرضه و تقاضای خدمات در صنعت بانکداری و فزونی تقاضا بر عرضه، رتبه بندی مشتریان مقدم بر مدل های شاخص رضایت مشتری میباشد و بانکها از رتبه بندی مشتریان و سپس سنجش رضایت مشتری به نتایج مطلوب تری خواهند رسید. اصولاً نتایج اندازه گیری رضایت پس از رتبه بندی، هدفمندتر و کاربردی تر خواهد بود. به همین دلیل در نظام بانکداری کشور رتبه بندی مشتری، ارائه هدفمند خدمات و سپس رضایت سنجی مشتریان و طرح ریزی استراتژی های بهبود با توجه به رتبه مشتریان بسیار مفید خواهد بود.

۳-۴ مدل اقتصادی پیشنهادی برای مبارزه با فساد

خصوصی سازی یک سیاست اقتصادی جهت تعادل بخشیدن میان دولت و دیگر بخشهای

اقتصادی با هدف ایجاد شرایط رقابت کامل و حصول بیشتر کارایی اقتصادی و اجتماعی است. در واقع خصوصی سازی روندی است که طی آن در هر سطحی، دولت امکان انتقال وظایف و تأسیسات خود را از بخش عمومی به بخش خصوصی بررسی کرده و در صورت تشخیص و اقتضا نسبت به چنین انتقالی اقدام میکند. خصوصی سازی با فراهم کردن فضای رقابت و ایجاد نظام حاکم بر بازار، بنگاه ها و واحدهای خصوصی را وادار می نماید تا عملکرد کاراتری نسبت به بخش عمومی داشته باشند. گروهی از دانش پژوهان بر این باورند که توسعه بخش خصوصی میتواند مشکل فساد سیستماتیک را حل و نهایتاً درخت سلامت اداری را به بار نشانده. بر اساس رویکرد این راهبردها دخالت حکومت در حوزه های اقتصادی منجر به اختلال در قانون عرضه و تقاضا و متعاقباً ایجاد فرصت های فساد در قالب اخاذی های اداری می شود.

برای حل این مشکل و رسیدن به سلامت اداری لازم است دولتها و سازمان ها تن به خصوصی سازی واقعی بدهد. گروهی از دانشمندان در این راستا استدلال کرده اند که در شرایط وجود کنترل های دولتی فضای کافی برای عقلانیت اقتصادی وجود ندارد و بنابراین لازم است دولت برای پیشبرد سیاست خصوصی سازی جامع و منسجم تلاش کند. در شرایطی که این سیاست بطور کارآمد و سنجیده طراحی شود و در فرایند اجرا با شفافیت همراه باشد موجب رشد و اثربخشی خواهد شد. به علاوه، به استدلال وی دخالت حداقلی دولت و ثبات اقتصاد کلان کشور میتواند فساد اداری را کاهش و موجب افزایش سلامت اداری شود. خط مشی هایی که در چارچوب راهبردهای بازار دنبال می شود شامل کوچک کردن دولت و خصوصی سازی است که در نهایت سلامت اداری را برای سازمانها به همراه دارد.

تضمین درستکاری در عملکردهای حکومتی امری حیاتی در فرآیند خصوصی سازی است زیرا در این فرایند حفظ حقوق مالکیت مستلزم عملکرد مطلوب نهادهای دولتی می باشد. در ارتباط با انجام تعدیل ساختاری، معیارهای نظارت، شفافیت و پاسخگویی از جمله مسایل اساسی به شمار می روند. برخی با تأکید بر اهمیت این معیارها استدلال کرده است که اصلاح برنامه ها نیز میتواند به کوچک و چابک شدن به سازمانها کمک کند.

شفافیت بین الملل بر این باور است که ارتباط مثبتی بین حجم بوروکراسی سازمانها و سطح فساد در یک کشور وجود دارد. زمانی که برنامه ها کارایی ندارند و صرفاً به رشوه خواری در میان کارکنان دامن میزند برای رسیدن به سلامت اداری یا کاهش فساد، مصلحت در کنار گذاشتن آن

برنامه است. از سوی دیگر وقتی برنامه هایی در برگیرنده وظیفه غیر قابل حذفی می باشد ناگزیر باید اقدام به شفاف سازی قوانین و ساده کردن فرایندها در راستای کاهش اختیارات کارکنان کرد که بدون انجام دادن این فعالیتها، ما نمیتوانیم در سازمانها حرفی از سلامت اداری به میان آوریم. در فرآیندهای داد و ستد در سازمانها زمینه هایی وجود دارد که موجب فساد و رشوه می شود. بنابراین اصلاح امور باید با این هدف باشد که منجر به توسعه بازارهای مالی شود. همچنین تعهد دولت به فراهم کردن زمینه های لازم برای توسعه شرکت های خصوصی سطح کارایی را بالا میبرد. به استدلال دانش پژوهان، بخش خصوصی هرگز به پرداختهای بالا برای خدمات عمومی تن نمی دهد و لذا دستگاه بوروکراسی به سمت کوچک شدن نیل می کند. به طور کلی خصوصی شدن سازمانهای دولتی منجر به اشتغال زایی در بخش خصوصی و کاهش اندازه ادارات دولتی و متعاقباً پرداخت حقوق و مزایای بیشتر به بخش باقی ماندهی آن می شود. به منظور حفظ کیفیت خدمات و جلوگیری از انباشت بیش از حد سود در بخش خصوصی، دولت می تواند قراردادهای الزام آور منعقد کند. به هر حال سطح بالای پاسخگویی در بخش خصوصی، از طریق نظارت دولتی بر کیفیت کالاها و خدمات و ایجاد شفافیت حاصل می شود که در نهایت ما شاهد بروز سلامت اداری در این گونه سازمانها هستیم.

(McKusker, 2006:235)

نتیجه گیری

فساد اداری را میتوان از پدیده هایی دانست که به تنهایی میتواند توسعه و پیشرفت کشورها را به مخاطره بیندازد و با مشکل جدی مواجه سازد. امروزه سلامت اداری به عنوان تنها رویکرد برخورد با فساد اداری مورد توجه قرار گرفته است. سلامت اداری به وضعیتی اطلاق می شود که کلیه عوامل یک سازمان قابلیت تامین اهداف سازمان را به طور مطلوب داشته باشد و بتوانند انحراف از هنجارهای اداری و قانونی و موانع اهداف سازمانی را در اسرع وقت شناسایی و تدابیر لازم و به هنگام را برای رفع آنها لحاظ نمایند. در دنیای کنونی به علت گسترش و توسعه ابزارها و وسایل ارتباط جمعی، افزایش سرعت حرکت به سمت جهانی شدن اقتصادهای ملی، دلبستگی بیش از پیش کشورها به همدیگر و کاهش قلمرو و اقتدار، حاکمیت ملی و سیر فرسایشی آن در حوزه های مختلف اقتصاد، سیاست و فرهنگ و وجود نهادهای دموکراتیک و آزادی مطبوعات در دو قرن اخیر، دولتها را مجبور کرده است نسبت به اقدامات و عملکرد خود به مردم جوابگو باشند. در نتیجه این تحولات، تخلفات اداری از حساسیت بسیار بالایی برخوردار شده و دولت ها به خاطر حفظ

مشروعیت سیاسی ناچارند به این مسأله توجه کنند.

مقوله فساد در دستگاه‌های اجرایی اعم از عمومی دولتی و غیر دولتی از یک سو، یکی از مهمترین مؤلفه‌های مؤثر در انحطاط یک دولت و به تدریج، یک جامعه و از سوی دیگر، از عمده‌ترین دغدغه‌های دولت مردان جامعه قلمداد می‌شود. سیاست‌ها و برنامه‌های فسادستیزی دولت‌ها دغدغه اصلی آنها در عرصه رقابت‌های سیاسی و حزبی است. از این رو، دولت‌ها همیشه به دنبال بهترین و کارآمدترین شیوه‌ها برای کاهش فساد در دستگاه‌های زیر مجموعه خود و در میان کارکنان و مدیران خویش هستند. در جهت کاهش فساد اداری و ایجاد سلامت اداری سازمانها اقداماتی نظیر تحول در نظام حقوق و دستمزد، شفاف‌سازی وظایف و اختیارات، تحول در نظام مالی، افزایش نظارت‌ها و ارزیابی عملکردها، ایجاد نظام تشویق و تنبیه، خصوصی‌سازی و ... را در دستور کار خود قرار دادند. هر سازمانی جهت نیل به اهداف خود به سلامت درونی و بیرونی از هر جهت نیازمند می‌باشد. برای حفظ سلامت و پیشگیری از آلودگی‌ها نیازمند تدابیری هستیم که با دقت زیاد ضمن جلوگیری از نفوذ آفت‌ها به داخل سیستم، با تشخیص و شناخت آفت‌های درونی زمینه‌های علاج به موقع و سلامت سازمان را فراهم آورد.

یافته‌های تحقیق نشان داد کنوانسیون مقابله با فساد سازمان ملل متحد، در راستای اتخاذ شیوه غیرقضایی، ساز و کار نوینی را ارائه و اجرایی نموده که مبتنی بر نظارت داخلی در امر پیشگیری و مقابله با فساد بوده است. آنچه که در این تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد آسیب‌شناسی قوانین و مقررات مرتبط با رسیدگی به تخلفات اداری کارکنان دولتی و تاثیر آن در ارتقای سلامت نظام اداری است. بر اساس این مقدمه نظریات حقوق دانان همچنان در بین دو مدل مردد است و نمی‌دانیم که در ایران فساد سیستمی است یا موردی یا امری ما بین این‌ها؟ هر چند که فرمایش مقام معظم رهبری مورد دوم است. اما برخی مخالفان ادعا دارند که برخی سیستم‌ها مدیریت فساد انجام می‌دهند. با تأسیس سازمانها و بخش‌هایی برای اجرای دقیق و نظارت دقیق‌تر و رسیدگی به جرائم رخ داده توسط مرتکبین میکوشند، تا جایگاه سازمانی و نظم اداری خود را مستحکم‌تر کنند. لذا از این رو نظام و دولت جمهوری اسلامی ایران از بدو تشکیل، با فعالیت مداوم و با اقدامات متعددی در این زمینه از قبیل جرم‌انگاری و جرم‌شناسی فساد، صورت گرفته است که به عنوان مثال میتوان به تدابیر قانونی و وضع قانون تعزیرات، تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری و قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح و قانون رسیدگی به تخلفات اداری و اصلاحات بعدی آن و ضمانت

اجرای جزایی مقرر در قانون مجازات اسلامی و آیین نامه پیشگیری و مبارزه با رشوه در دستگاه های اجرایی، تصویب و پذیرش کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد در مجمع تشخیص مصلحت نظام و الحاق جمهوری اسلامی ایران به آن کنوانسیون و قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران و در نهایت قانون ارتقای سلامت نظام اداری در مقابله با فساد نظام اداری اشاره کرد. تمامی این تدابیر و اندیشه ها و بررسی و تحلیل صورت گرفته همگی نشان دهنده جایگاه بالای این فرضیه و حائز اهمیت بودن این موضوع در نظام جمهوری اسلامی ایران میباشد و تمامی این تلاشها را میتوان به خاطر حفظ نظم و امنیت در حفظ دستاوردها دانست.

رسیدن به سلامت اداری، وظیفه یک فرد یا یک بخش در سازمان نمی باشد بلکه برای رسیدن به این امر مهم بایستی تمامی بخش های سازمان اعم از حوزه ی اجتماعی، اقتصادی و اداری به طور هماهنگ و با همکاری یکدیگر، تلاش کنند تا به این هدف برسند و برای رسیدن به این هدف، پیشنهاد می شود که کارگروهی موقتی متشکل از مسئولین این سه حوزه به طور مداوم هر از چندگاهی با یکدیگر در سازمان مربوطه جلسه گذاشته و هرکدام گزارش کاری، نقاط قوت و ضعف، تهدیدات و فرصت های محیطی را بررسی و برای افزایش سلامت اداری اقداماتی مثبت و کارا را به عرصه عمل بگذارند لازم به ذکر است که برای موفقیت هر چه بهتر اقدامات این کار گروه حمایت و پشتیبانی مدیران ارشد سازمان از ضروریات تشکیل این کار گروه است.

با توجه به نقش محوری مردم در سلامت نظام اداری باید زمینه های مشارکت آنان در سیاست گذاری و اداره امور جامعه فراهم آید. در اسلام حتی پس از انتخاب افراد متخصص و متعهد به منظور پیشگیری و حفظ سلامت دستگاه های اداری، از سازوکارهای نظارتی چند گانه شامل نظارت مدیران بر عملکرد کارکنان، نظارت کارکنان بر مدیران، نظارت مدیران عالی بر مدیران سطوح پایین تر نظارت همگانی افراد، احزاب و گروه ها بر عمل کرد دستگاه ها، استفاده می شود. همچنین ضروری است با ترویج فرهنگ نقد و انتقادپذیری مدیران و ایجاد فضای آزاد رسانه ای و اطلاع رسانی زمینه های عملکرد شفاف سازمانها و را فراهم آورد.

تقویت زیر ساخت های دولت الکترونیک از طریق ایجاد پایگاه اطلاع رسانی، ارائه الکترونیکی خدمات، اتوماسیون اداری و سایر موارد که باعث شفافیت قوانین و مقررات، کوچک سازی و حذف سطوح میانی شده و از ارتباط رو در روی مردم با سازمانها می کاهد و سبب کنترل و کاهش فساد اداری می گردد.

منابع

- ابوالحمد، عبدالحمید (۱۳۷۶). حقوق اداری ایران، تهران: نشر توس
- پروین، خیراله؛ عامری، مریم (۱۴۰۰). کاربست اصول حکمرانی خودب در گذر از چالشهای مبارزه با فساد اداری در ایران، رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۱۵ (۵۶)، ۲۰۶-۱۸۵.
- چمانی جوجاده، زهرا؛ زحمانی فیروزجاه، علی؛ پهلوان، منوچهر (۱۳۹۹). بررسی عدالت اجتماعی و تاثیر ادراک آن بر ادراک فساد در جامعه ایران (مطالعه موردی شهروندان شهرستان ساری)، جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۳ (۱۲)، ۲۲۴-۱۹۵.
- خلج معصومی، امیرحسین؛ درودیان، مجید و خیری، عیسی (۱۴۰۲). پیشگیری از فساد و تاثیر آن بر سلامت اداری در ایران، رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۷ (۶۳)، ۶۶-۴۷.
- راز، شاهین؛ زرین جوی الوار، سهیلا و هادی‌زاده، قاسم (۱۴۰۱). بررسی جامعه‌شناختی فساد اداری و سازوکارهای کاهش آسیبهای اجتماعی ناشی از آن در ایران، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵ (۸)، ۱۲۵-۱۱۱.
- راغفر، حسین (۱۳۹۲). دولت، فساد و فرصتهای اجتماعی، چاپ اول، تهران: نشر نقش و نگار
- رزاآکرم، سوزان (۱۳۸۵). فساد و دولت: علت‌ها، پیامدها و اصلاح، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ اول، تهران: نشر شیرازه
- علی زاده ساروکلائی، رسول؛ کشاورز، بهمن؛ خوش‌خطی، مهدی و مرادی، عباس (۱۴۰۱). سیاست دولت خاتمی و احمدی نژاد در مبارزه با فساد اداری بر اساس مدل سیستمی. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵ (۳)، ۱۴۸-۱۲۱.
- گودرزی، علی؛ سیدنقوی، میرعلی و شریف‌زاده، فتاح (۱۳۹۹). الگوی پیشگیری از چالش فساد به عنوان یکی از چالشهای بزرگ حکومت بعد از پیروزی انقلاب اسلامی (بارویکرد کیفی)، جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۱ (۴)، ۲۴۹-۲۲۷.
- محمودی، اصغر؛ تقی‌زاده، ابراهیم؛ قربانی لاجوانی، مجید و گنج‌خانلو، محمد (۱۴۰۰). مقابله با فساد اقتصادی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی جایگاه اجرای حق وثیقه)، رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۵ (۵۷)، ۶۰-۴۱.
- نورایی، افشین؛ بهادری جهرمی، محمد و علم‌الهدی، سیدحجت‌الله (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی رویکردهای پیشگیرانه از فساد در قوانین ایران و سوئد، رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۶ (۵۸)، ۱۷۴-۱۵۱.

نوربخش، امیرحسین (۱۳۹۴). حقوق شهری در پرتو دموکراسی، تهران: نشر جنگل

- Anderson CJ, Tverdova YV. (2003). Corruption, political allegiances, and attitudes toward government in contemporary democracies. *Am. J. Polit. Sci.* 47:91–109
- Beetham D. (2015). Moving beyond a narrow definition of corruption. In *How Corrupt is Britain?*, ed. D Whyte, pp. 41–46. London: Pluto Press
- Beetham D. (2015). Moving beyond a narrow definition of corruption. In *How Corrupt is Britain?*, ed. D Whyte, pp. 41–46. London: Pluto Press
- Delavallade C. (2006). Corruption and distribution of public spending in developing countries. *J. Econ. Finan.* 30:222–39
- Glaeser EL, Saks RE. (2006). Corruption in America. *J. Public Econ.* 90:1053–72
- Granovetter M. (2007). The social construction of corruption. In *On Capitalism*, ed. V Nee, R Swedberg, pp. 152–74. Stanford, CA: Stanford Univ. Press
- Habib M, Zurawicki L. 2002. Corruption and foreign direct investment. *J. Int. Bus. Stud.* 33:291–307
- Harrison, M. I. (1998). *Diagnosing organizations, Methods, Model, and Process*, by sagc Publication
- Jancsics, D. (2014). Interdisciplinary perspectives on corruption. *Sociol. Compass* 8:358–72
- Kääriäinen JT. (2007). Trust in the police in 16 European countries: a multilevel analysis. *Eur. J. Criminol.* 4:409–35
- Lessig L. (2011). *Republic Lost: How Money Corrupts Congress—and a Plan to Stop It*. Boston: Hachette
- Lessig L. (2013). “Institutional corruption” defined. *J. Law Med. Ethics* 41:553–55
- Mauro P. (1995). Corruption and growth. *Q. J. Econ.* 110:681–712
- McKusker, R. (2006). ‘Review of Anti-Corruption Strategies’. Australian Institute Criminology: Technical and Background Paper. 23. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Mungiu-Pippidi A. (2013). *The good, the bad and the ugly: controlling corruption in the European Union*. Presented in the European Parliament, Apr. 9, Brussels.
- Nen P, Ledyeva S. (2012). Corruption distance, anticorruption laws and international ownership strategies in Russia. *J Int Manag.*
- Rose R, Peiffer C. (2015). *Paying Bribes for Public Services: A Global Guide To Grass-Roots Corruption*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan
- Rothstein B. (2011). *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: Univ. Chicago Press
- Seligson MA. (2002). The impact of corruption on regime legitimacy: a comparative study of four Latin American countries. *J. Polit.* 64:408–33

- Transparency International (2022).Corruption Perceptions Index .
- Uslaner EM, Rothstein B. (2012). *Mass education, state-building and equality: searching for the roots of corruption*. Work. Pap., Qual. Gov. Inst., Dep. Polit. Sci., Gothenburg
- You J-S, Khagram S. (2005). A comparative study of inequality and corruption. *Am. Sociol. Rev.* 70:136–57